

A NŐ.

III.

E történeti vázlatból egy komoly tanuság tűnik elő, hogy a nő, mint az ember szenvedőleges fele, vele szállt, vele emelkedett. Mint a családok, úgy a nemzetek és korok műveltségét a nő helyzetéből lehet megítélni. Jólét, nyomor, felvilágosodás értelmi homály, egészséges közérzet, beteges elégedetlenség, törvénytisztelet és szabadosság, nemes hajlamok s nemtelen ösztönök uralma, — mindezt a nő érzi leginkább. Ő a társaság erkölcsi képe. De ebből az is következik, hogy a felelősség a társaságon, illetőleg az erősebb nemen van, tőle függ, hogy a nő áldása vagy átka legyen. Arra a kérdésre, hogy mit kell a nőkért s ugyanakkor magunkért tenni, csak akkor felelhetünk, ha előbb másik két kérdést megfeleltünk, mi lehetne, minek kellene lenni a nőnek? mivé tettek őt a viszonyok s az élet?

A nő eredeti s természetes hivatása feleséggé s anyává lenni. Fizikai testszerkezetén kívül erre képesítik őt ragaszkodó lényes s gyermekszeretete. A kis leány már az anya szerepét játsza bábujával szemben. A két nem közt szintén természetes vonzalom, mely már a vadaknál is tapasztalható, azon törvényre utal, hogy nem jó az embernek egyedül lennie. S ha bár időnként, sőt helyenként változik az arány a született fiúk s leányok száma közt, általában mégis minden férfira esik egy nő. A primitív műveltségű népeknél csakugyan ritkán marad egy férfi nőtlen, sőt a szerint, a mint többet tud el tartani vagy többtől óhajtja magát el tartatni, kiszolgáltatni, két-három, sőt több feleséget is vesz. S a civilizált népeknél? Sajat-

ságos, hogy itt rendszeren keveskedik a nőülések száma, sok marad agglagénynek s vénleánynak. Mi ennek az oka? Kevesebb szükségét érzi a férfi a nőnek, vagy az inkább szellemi foglalkozás az alapjukban é r z é k i ösztönöket gyengítené? Ellenkezőleg különösen a félcivilisált népeknél éppen a phantasia megvesztegető közbejártszása folytán nagyobb az inger s zabolátlanabbak a nemi élvezetek.

S talán éppen ez az egyik oka annak, hogy a férfiak egy faja idegenkedik a házasság élettől, mert nem érzi annak s z ü k s é g é t. Szomoru illusztrációja a nemi viszonyokban való könnyelmű gondolkodásnak, hogy polgárosult államokban szaporodik a bukott nők száma s a férfiak kéjvágya törvénytelen kielégítésének eszközeit t ö r v é n y e s í t e n i kell. Azon igazságtalan szabadalmát a férfinak, hogy leendő nejétől szigorúan követeli a szeplőtlen tisztaságot s maga éli boldog fiatalságát v á l o g a t a t l a n nőtársaságokban, elég ravaszok sophismákkal védeni, hogy a c s a l á d i v é r tisztasága a férfi kicsapongása által nincs veszélyeztetve. Nincs a magáé, de nincs-e a m á s é? S ha áll az, hogy a tapasztalatlan férfi könnyen kerül a csábító nő hálójába, még igazabb, hogy a csábult nők a t a p a s z t a l t férfiak áldozata szoktak lenni. A paradicsomi esetet helyesebben fogja fel az aios-k (egy japani pária-faj) mondája, mint a héberéké: azoknál a férfi b e s z é l i rá a nőt, hogy az almába harapjon

Nem vagyok annyira fatalista, hogy a közerkölcsiséget végfelomlással fenyegető ezen meztelenkedését az állatiságnak szükségképeninek tartanám s elfogadnám az elméletet, hogy az ifju ember egészsége kívánja a házasság előtti vissza n e m tartózkodást s a férfi (mint a kakas) természete szükségeli a t ö b b nőt, vagy statisztikai törvényül azt, hogy bizonyos számú nőnek el kell (vagy inkább m e g kell) esni. Az elsőre nézve hivatkozhatom éppen az egyetemi ifjuság történetére (a német burschok) a társulatok törvényeire, kik tudatosan fogadták fel, hogy nőülésükig nőhöz nem nyulnak. De az ilyen ifjak nem korcsmásban s kávéházakban töltötték ö s s z e s szabad idejüket, hanem t e s t g y a k o r l a t t a l, vívással s komoly szellemi munkával. A henyeség — a mi ifjuságunk virtusa — az ördög párnája s az ö s z t ö n ö k n e k nem korán megnyütt de erős, e d z e t t

testtel s férfi akarattal lehet ellenállni. A szenvedélyük mellett prokátoroskodó férfjeknek egy physiologiai s nem kevésbé pszichologiai törvényt ajánlok figyelmükbe, hogy az életerőt lehetséges bizonyos irányba fordítani, így egy ösztön kielégítésére használni (itt a nemire) s az ember kétszerte-háromszorta többször elégíti ki vágyát, mint normális állapotban. De ez mindig a többierő rovására történik s éppen a nemi élvezetekben üzött mértéktelenség legközvetlenebbül az agyat (gerinc- s koponyaagy) támadja meg s tehetetlenné, munkaképtelenné s a szellemi étellel való szoros összefüggésénél fogva életunttá s elmebeteggé teszi az embert. (A polygamiában élő népek hanyatlását jó volna gondolóra venni, habár törvénytelenül nálunk is divatozik az.) S ha csak magát érne a nemesis, de maga után vonja az ilyen élet physikailag a nemzedékek satnyulását, a nők idegességét s erkölcsileg a családok békéjének megzavarását, a nemi élvezetek kielégítésében való cynismusnak a fiukra átterjedését s a bűnnek uton-utfélen mind nagyobb arátlansággal üzését, a nemzet gyöngülését s pusztulását.

De ne siessük el ítéletünket. A leányok nagy számának hajadonul maradása okát csupán a férfiak szabadellet iránti előszeretetésben keresni s ebből származtatni a szabadhölgyek szaporodását és sok nőnek elhagyatottsága miatti elaljasodását, egyoldalú felfogása volna a helyzetnek. Kérdés, legalább részben nem magok a nők is okai ez otthonhagyatásuknak. A félmivelt népeknél is megvoltak a követelmények egy leendő asszony tulajdonságaihoz, tudni kellett neki sütni, főzni, ruhát készíteni, a házat rendben tartani s erre az anya betanította. A férfi most már nem cselédét, de segítő társát tekintette nevében. Az a szerepfelosztás, hogy a mit a férj keres, azt a nő megtakarítja, nem ideális, de olyan, mely tényleges volt, midőn a férfi a nőt magáért vette el. Ezzel nem akarom elítélni a hozományt s nők örökösödését, melyet a humanusodás vívmányának tartok. De senki sem fogja tagadni, hogy a kisértés megvan egy férfinál, mint egykor rangra, most a vagyonra tekinteni s a nevében kívánt tulajdonokból némi engedményt tenni azon kényelemért, melyre a nő pénze segíti. Viszont nincs kizárva a lehetőség, hogy a nő, mint most már szintén kereső fél, a megtakarítás kicsinyes gondjai alól feloldozottnak kép-

zelje magát s nézeteltéréseknél nem azt mondja, hogy ez a miénk, hanem: ez az enyém. A mint nem kisfoku műveltség s igazságérzet kívántatott egy férfiban nem éreztetni »egy szoknyában« érkezett nejével, hogy én tartalak, úgy nem közönséges értelmesség, belátás s méltányosság szükséges ahhoz, hogy egy vagyonos nő elismerje, menyivel biztosabb tőke van a férfi munkájában, hivatalában vagy tudományában s örüljön, hogy annak jóllétéhez, mely az övé is, járulhat.

Egy bizonyosan sok tapasztalásból elvont régi példabeszéd azt mondja: »nézd meg az anyját, vedd el a lányát.« Terjeszszük ki ennek igazságát, mert különben is elválaszthatlanok fogalmilag a családra. A milyen a család, olyan a gyermek, s ha a fiu — mint a külvilággal hamar érintkező — képes annak befolyásától némileg szabadulni, a leány, ki legtöbbet otthon van, éppen nem. Leendő férje s a közte való viszonyhoz mintát a szülei köztiről vesz s jó ha az mintaszerű. Hol a férj munkáját végezvén, örömmel siet haza s családjá körében otthonát találja, hol a nő nehezen várja férje hazaérkeztét s szeretettel siet elébe, ott a leánynak is eszménye lesz a családi élet. Az ily otthonnak éppen ugy feltétele a férfi becsülése, gondjainak, aggodalmainak s reményeinek megosztása, mint a nő gyöngéd kedveskedése, helyzetével, sorsával való megelégedése s őszinte törekvés a család javát, ha kell lemondással, nélkülözéssel elősegíteni, a mennyire hatalmában áll. Hol egyik vagy másik félnek, titka van s ha tartózkodásból is elhallgatják, a mi őket bántja, ott meg van ingatva a házi békéhez szükséges bizalom. A mily helytelen volna egy férfinál a közügyeket érdeklő terveket, hivatalos titkokat nejével közölni, mely végre is rá nem tartozik s a férj mint a közélet embere tetteiről nem nejének, de azon ügynek felelős: oly szomorú következményü lehet elhallgatni a nő előtt, a mi anyagi helyzetüket, bevételeiket, kiadásait s ettől követelt életmódjukat illeti. A nő csak akkor felelős cselekedeteiért, ha teljesen ismeri vagyoni s társadalmi állásukat. E normalis családi formák mellett még többen vannak abnormisok. Hol a felekben eleve nincs már meg a kölcsönös becsülés, ott az eredetileg leghevesebb szerelem is nélkülözi az állandóság biztosítékát. Minden jó viszonynak feltétele a kölcsönös engedékenység s az különösen szükséges a házasság

életben, hol a sa j á t s á g o k — melyeket, ha félévig voltak is jegyesek, nem ismerhettek — s közelség miatt nagyon érvényre jutnak s apró neheztelesek, kisebb félreértések szinte kikerülhetnek. E nélkül torzképe lesz a házi élet annak, a minek lenni kellene. És sajnos, hogy a rossz házasságok igen gyakoriak, mint ezt az elválások nagy száma bizonyítja. Az erkölcsi alap itt rendszeren hiányzik, a házasság érdekszerződés jellegével bír. Mindenik a házon kívül keres szórakozást, össze csak azért jönnek néha, hogy szemrehányásokat tegyenek egymásnak. S a gyermekek tanui a legkinosabb jeleneteknek, szerencse ha többnek nem, mert arra is sokszor van eset, hogy az asszonyhoz udvarló jár s az ember — a mi nagyobb gyermekek előtt nem marad titokban — szeretőt vagy szeretőket tart. De még közönségesebb eset, hogy a férj unván magát üres óráit társaságokban, kávéházakban tölti s kártyával vagy ivással izgatja fel lankadt idegzetét; míg a nő szórakozásból a boltokat járja, vásárol, öltözködik, piperézi, kendőzi magát s keres nyilvános helyet — sétatért — a hol lássák, mert tetszés nélkül egy szép nő nem élhet. Ennek aztán van folytatása is: a jövedelem néha igen szerény s a kétfelé költés kiadásait nem viselheti s ha mégis viseli vagy a férfinak kell törvénytelen eszközökkel, néha lelkiismeretének áruba bocsátásával pénzt szerezni, vagy a nőnek mellékutakon keríteni elő, a mi a szabónak, divatárusnak jár s bálra, mulatságokra kell. Ilyen családi viszony, a mely nem oly kivételes, éppen alkalmas egy fiatal leánynak a női hivatáshoz előkészítésére.

D maradjunk a tisztességes életű családoknál. A leány itt nem tanulhat rosszat, de tanulja-e mégis azt, a mire mint házi asszonynak szüksége leend. Az levén a cél, hogy a leány hódítson, a legokosabb anyák is csak arra törekeshnek, hogy leányuk külső megjelenése tetszős legyen. S ezt elérik, ha példájukkal s tanácsaikkal megértetik, mint kell ülni, járni, beszélni. S mert tagadhatlan, hogy a női termetet emeli a ruha — előnyeit feltünteti, hiányait eltakarja — az öltözködés fontosságának hamar tudatára hozzák. De nem kell azt magyarázni sem. Mióta a házi asság nem tartatik a nő főerényének s a látogatások s közhelyeken megjelenés még a középosztályu nőknél is a »bon ton«-hoz tartozik: a közvélemény s a divat uralma

alól kevés tudja magát kivonni. A rangbeliektől nem maradhat el öltözködésben, kültekezésben, sőt ha lehet, versenyez velök. Kiterjed ez a leányok neveltetésére is s közelebb azok öltözetére s minden új alkalommal új ruhával ellátására — nehogy megítéljék. A mama kötelességének tartja — ha ugyan az már el nem leste — serdülő leányát a toilette titkaiba beavatni. Így vannak alávetve a leány nevelésében az anyák a kor és osztály szokásainak s előítéleteinek, tekintet nélkül arra, vajjon leányuk boldogságához az-e a legegyszerűbb út. Módosabb családoknál elmaradhatlan egy kis francia s zongora, de kevésbé módos családok is inkább összes jövedelmüket oda áldozzák, csak hogy leányukhoz is járjon zongoramester. S viszi is évi pár száz forint kiadással annyira, hogy tud erősen skálázni s néhány nocturne-öt eljátszani. Ötven közl azonban egy ha viszi annyira, hogy a hallgatónak — legyen az udvarlója vagy férje — műélvezetet adjon. Ellenben a fehér kacsókat nem szabad holmi kerti vagy konyhai munkával eldurvitani; majd lesz szakácsnő. Szakácsnő is akadna jó pénzért, de csak akkor, ha férjemuramtól telik fizetni vagy feleségemasszony hozott magával elegendő Zulag-ot avagy időnként »tűpénzt« kap s akkor is örökös bosszuság s veszteség, ha a háziasszony nem tud a konyhadolgaiba bele szólani s a kiadásokat ellenőrizni. A zongorát pedig ott lepi a por felnyitlatlanul s a férj azt gondolja magában: nem okosabban tennének-e az az ezer meg ezer család, a kik leányukat, néha leányaikat 6—7 évig taníttatják zenére, a minek az állítólagos ízlésfejlesztésen kívül semmi hasznát sem vesznek, félretennék vagy takarékpénztárba helyeznék el azt az összeget s ugyan szép summát lehetne ebből adni leányuknak hozományul.

Vegyük most a házasulni akaró fiatal ember helyzetét. Akármily bájos legyen is, a kit szívesen adnának hozzá, készen lehet a n a g y i g é n y e k r e. Kicsiny korától kezdve legtöbb leány azt tapasztalta, hogy utánajárnak, mindent kedvére tesznek vele fényelegnek s félerthetően nagy s z e r e n c s é t jósolnak neki. Hogy ne támadna benne az az édes hit, hogy másoknak tiszte neki örömet szerezni s mindezt — i n g y e n, csupán az ő kedves személyiségeért. Arra nem nevelték, hogy az embernek kötelességei vannak, hogy az élet komoly s nem

mulatságra való. Az ilyen leány a férje házában is azt várja, hogy mindig kedvét keressék s óhajításainak — utóbb szeszélyeinek — eleget tegyenek. A házasulandó férfi, még ha szerelmes is, kétszer is meggondolja, megtegye-e azt a komoly lépést, mely őt magát s egy hozzákötött nőt szerencsétlenné tehetné. Egy elkényeztetett gyermekből lehetne-e hű s e n g e d e l m e s feleség? s ha nem, nem jobb-e sorsukat elválasztani, mielőtt összekötötték? Ilyen meggondolás oly férfit is visszatartathat a nősüléstől, a kinek módjában volna egy családot kényelemben tartani. De hányan vannak, kiknek magoknak s egy takarékos nőnek meg lehetne élni szerény jövedelmükből, de a saját osztálybeliek közt nem talál egyet, hol a leány magasabb igényekkel nem bírna. A házasságtól azt a sok férfit nem az tartja vissza, hogy a s z ü k s é g e s t nem fogja majd fedezhetni jövedelméből, de hogy a sokkal többbe kerülő f e l e s l e g e s t nem. S mentől későbbre marad a nősülés, annál nehezebb az elhatározás. A nőtlen életnek megvan bizonyos függetlensége, melyet nem könnyen áldoz fel az ember. S abban is van igazság, hogy v a g y i d e j é b e n, v a g y s o h a! Az agglegényeknél — kevés kivétellel — fejlődnek ki bizonyos sajátságok, melyek sokkal merevebbé lesznek, semhogy a minden házaselethez szükséges a l k a l m a z k o d á s megtörténhetnék. A vénleányokról nem szólok, ezek ha néha nevetségesek, akkor is inkább sajnálatraméltók. A mi azokat az é r t e l m i h á z a s s á g o k a t illeti, midőn a vagyon, név, követeli két egészen idegen ember egybekelését, néha jól sikerülnek, miután előre tisztában vannak, mit várhatnak egymástól; csak aztán a s z á m í t á s ne legyen hamis. Az ilyen érdek házasságoknál az a fő, hogy a mit egyik másik fél hoz — álljon az műveltségben, rangban, vagyonban — kiegyenlítse egymást. A különböző ranguak (mesalliance) s műveltségük közti házasság rendszeren futólagos fellobbanás eredménye s így a kiábrándulás hamar bekövetkezik. Gazdag férfi vehet el szegény leányt, ha abban testi-lelki tökélyek pótolják a vagyont, elég biztos kilátással a hűségre s békére; ellenben szegény férfinak g a z d a g nőt venni mindig kockázatos. M i c h e l e t erről mondja: »Si vous voulez vous ruiner, épousez une femme riche.«

Az élet humora az, hogy egyik embernek a bőséget, másik-

nak a szükség legyen vesztére. A társadalom felszínén uszóknak a nagyméltóságoknak s pénzhatalmasságoknak az ad nagy gondot, hogy mivel töltsék az időt s nem levén rendes foglalkozásuk, a multságokban keresnek kielégítést. E magas régiók hölgyei (itt is vannak kivételek) nem tudnak elleni izgalom nélkül, megfordítják a közönséges életrendet s máskor esznek, máskor alusznak, mint a többi halandó ember. S talán pirosabb az arcuk, jobb a gyomruk, jobban alusznak s általában boldogabbak? Eppen nem. A boldogság olyan tündér, mely fut elöttünk s nem érjük utól, ha k e r g e t j ü k. A nagy urak családjának is abban van biztosítva nyugalma s belső megelégedése, a miben a középsorsu emberé: a lelki javakban s szivnemességben, ha elméjük ismeretekben gazdag, ha izlésük finom s jóakarát köti őket egymáshoz s más emberekhez. Különben a ki a lelki tartalom hiányának pótlására a külső benyomásokban keresi az élvezetet, annak itt még több eszköz áll rendelkezésére, még inkább felette érzik magokat az emberek ítéletének s így a rossz házasságok, házasságtörések s elválások aránylag nem kevesebbszer fordulnak elő a felső osztálynál, mint a középnél vagy alsónál.

Sokkal szomorubb képet nyújt a társadalom legalsó rétege. V ö r ö s m a r t y (Gondolatok a könyvtárban) egy bölcselmi ódájában azon kérdést teszi föl: »ment-e a világ előbb?« a felelet az: »ment, hogy minél dicsőbbek népei, salakjuk annál borzasztóbb legyen s a romlott ember bőszült kebele dögvészt sohajtson a hir nemzetére.« A jelen polgárosodásnak hivebb képét alig lehetne adni. Az anyagi műveltség óriási haladásának nem maradhattak el természetes következményei. A versenyben a gyengék buktak el az erősek mellett s még ha az értelmi erő lett volna a győzelem, de a t ő k é é, a p é n z é. A physika törvénye szerint a nagyobb tömeg vonzza magához a kisebbet: így halmozódik fel egyeseknél a vagyon s szegényednek el a milliók. A gépek kiszorították vagy magokhoz nyugózték az emberi k é z m u n k á j á t. A gyári előállítás olcsósága míg a fogyasztó közönségnek javára volt, a kisiparosoknak elvette kenyereit. Oda jutottunk, hogy megint u r a k é s s z o l g á k v a n n a k, az utóbbiak sokszorta többen s amazok önkényére bizva. De a mi ezt még leverőbbé s következményeiben vészessé teszi,

az az anyagival együtt járó erkölcsi nyomor, melynek fekélye első sorban a család életét támadja meg. A szegénységgel, sajnos, rendszeren együtt jár a tudatlanság s becsületérzés hiánya. Ez osztály leányainál közvetlenül nyilatkoznak az érzéki ösztönök s kevesebb a tartalék, mint annál, a ki tisztas környezetben nőtt, jó példát látott s a cselekedetek következményéibe be tud látni. Innen a szeméremnek majdnem teljes hiánya, mely különösen nagy városokban a cselédeknel tapasztalható, kik semmi restelni valót nem találnak abban, ha teherbe esnek, sőt kilátással a sokkal jobban fizetett dajkaállomásra még örülnek annak. Nem foglalkozom a sötét háttérrel, mely a törvénytelen gyermekek sorsát rejti: az érzékenyebb leányoknál az anyai szeretet s a szégyen kínos harcával, melynek néha a gyermek esik áldozatul; a bűnös üzletekkel, mely a gyermekek születését vállalkozik megelőzni, vagy a nehezen fizető anyát a teherből »lassu betegség« színe alatt megszabadítani.

De a nyomornak ijesztőbb képeit talán sehol sem lehet látni, mint a világvárosokban s a gyártelepeken. A pincészobák penészában ott tanyázik több család, férfi, nő, gyermekek; néha keresztbe feküve hárman is hálnak egy ágyon. A szoba levegőjét már eléggé megrontja a föld és fal nedvessége, ehhez még a sok ember kipárolgása s kilélekezése kell, hogy fojtó legyen. A tisztaság senkinek sem levén külön kötelessége, az iránt az érzéket mindinkább elvesztik. S itt nő fel az inség leánya. Az anya maga is éhezvén vagy sovány s éppen nem tápláló eledellekkel élvén, a gyermeknél, ha a legegészségesebbnek, született is, bekövetkezik a vérszegénység vagy más gyermeki betegségek. Az ily együttléte mindenkor s nemű embernek az itt folyó beszédek, durva tréfák a serdülő leánynak igen jó előiskola a bűnös élethez. Szerencséje, ha nem szép, mert akkor jó árért talán anyja is áruba bocsátaná! — A gyártelepek nőinek semmivel sincs jobb dolga: választaniok kell, hogy vagy gyermekeiket ápolják (nem kapnak fizetést, vagy hogy magok s gyermekeik számára megkeressék a napi ételmet, magára kell hagyni csecsemőjüket s a kisdedeket kitévén minden veszélynek. Az a sanyaru munka, mely még a hol az idő szabályozva van is, a nőre nehezül, tönkre teszi egészségét, idő

előtt felemészi életerejét s milyen gyermeket hozhat világra egy ily elsanyarodott asszonyi test. S a leánygyermek alig lesz tízéves, már munkába fogják s még örül, hogy valamit kereshet. A szellemtelen a gépies foglalkozás éppen nem alkalmas, hogy nemesebb hajlamok fejlődjenek benne s még az a természetes kellem is megmaradjon nála, melyet a puszták csaknem vadon nőt gyermekeinél találunk. De hát mire való a törvény, a községi hatóság, a rendőrség: nem tudják kiürítettetni azokat a betegség- s bűnfészkeket: a pinczeszobákat s nem tudják megakadályozni, hogy a leánygyermeket legalább, míg teljesen fel nem nőtt, gyári munkára ne alkalmazzák? Megtudnák biz azt, de h o v a menjenek s m i b ő l éljenek szegények? Ha a pinczeszobákat ki akarjátok üríteni, előbb építsetek m e n e d é k h á z a t az ily nyomorultaknak, vagy olcsó egészséges lakásokat s ha meg akarjátok óvni a munkásleányt a testet-lelket elsatnyító nehéz munkától, gondoskodjatok róla.

Az itt rajzolt kép átalánosan van véve s főbb vonásaiban az egész művelt társadalomról áll. Részleteiben azonban módosul, mihelyt azt éghajlatok s népek szerint tekintjük. Kétségtelen, hogy az egyenlítőhöz közelebb lakó népeknél a vér hevesége jobban dispónálja az embereket a nemi élvezetekre s férfiak úgy mint nők kevésbé felelősök megfélemlítésükről. Ez lehet annak is oka, hogy a soknejűség a melegebb klíma alatt lakó népeknél inkább fentartja magát. Ellenben a mérsékelt földöv északibb részén lakók természetből komolyabbak s meggondolóbak, azért e nemi összeköttetésekben is mérsékeltőbbek s magokon könnyebben uralkodhatnak. Angoloknál, hollandoknál s észak-németeknél a családi élet tisztasága általános. Házasságtörések, elválások ritkábban fordulnak elő. Befolyással van továbbá a nő helyzetére a nemzetek természeti minősége. Ha nem lehet is határozott véralkatról (temperamentum) beszélni sem népeknél, sem egyéneknél, a vegyületben bizonyos uralkodó véralkati sajátság felismerhető: így az olasznál a cholericusság, a franciánál a sunquanicusság, angolnál, hollandusnál phlegmaticusság, míg a német melancholiára hajlandó. A nő saját s környezete boldogságára éppen nem közönyös, milyen véralkat jut nála előírbe. A p h l e g m a t i c u s csendes, nyugodt, másokhoz való viszonyában inkább negatív, azaz távol van tőle, hogy bánt-

son vagy kellemetlenséget okozzon, de hajlandó szenvtelenség és közönyösségre. Magasabb szellemi működésre s lelkesedésre nem hajlandó, de aztán hamis ideál után sem fut, s oktalan becsvágy nem vezetett, s így nem tudna lenni fősvény, ravasz, irigy. Megfelelő környezetben megbízható, kötelességeinek végzésében kitartó s még a bajokban is türelmes. Inkább nőies természet a *m e l a n c h o l i c u s*, bár szenvedőlegessége s a benyomások felvételére nagy fogékonysága könnyen fajulhat, érzékenykedéssé, mikor aztán magának is, másnak is csak fájdalomára van. Mint Kant mondja, a melancholicus hajlandó minden dolognak nagy fontosságot tulajdonítani, mindenütt lel okot az aggodalomra s figyelmét először is a nehézségekre irányozza, de éppen azért lehet mélyen érző és gondolkozó, lehet bizalmasan s idegenkedő, bár rendszeren nem jön az önzés nála előtérbe. Élfajulásában azonban elégedetlenségre, irigységre, hyprochandriára, vallásos s más rajongásra vezethet. A *c h o l e r i c u s* inkább férfhoz illő véralkat, mely jó irányt véve tudományban, szepművészetekben nagyot producálhat, rossz irányban használván fel az ily véralkatu élénk képzelmet, becsvágyóvá, kevélylyé lesz. Nőknél is rendszeren nagy szellemi tevékenységben mutatja magát, de nagy szenvedélyekben is. Ezeknél még kinzóbb a becsvágy vagy pénzvágy s a rangba, áldásba helyezett gög s uralomvágy. A női sárkányok s furiák az ilyenekből lesznek. Reich iróniája szerint »a cholericus nők igen boldogok lennének, ha a világ hozzájuk alkalmazkodnék.« Nőre nézve legszerencsésebb véralkatnak tartják a *s a n g u i n i c u s t*. Az ily nő mindig vidám, élénk s fel tud üdíteni más embert. Az érzéki örömkre azonban inkább hajlik, mint más véralkatu nő, miután legtöbb behatást kellemesnek talál. Rendszeren őszinték, bizalmasok az ilyen nők, könnyen felejtenek s megbocsátanak. De tudnak gondtalanok s könnyelműek is lenni, haragjukban hevesek, ingerlékenyek, — de az nem tart sokáig s jókedvük megint visszatér. A rosszat maga oktából nem követi el, de nem nehéz arra rávenni. Gondolataik könnyen jönnek s rendszeren kedves társalgók, de éppen azért néha felületeseek, Egy régi psycholog (Fedcr) szerint: »Az ily nő vidám, nyílt, gyanutlan, közös mulatásra mindig kész könnyen hajlik más kívánságára, kedves, örömet szivesen megosztja mással; nem érzéketlen, nem zárkózott, de nem

is oly ingerlékeny, hogy mindjárt kitörne és sértve érezné magát, — annyira azonban még sem gyenge, hogy türelmével vissza lehetne élni.«

Nagy befolyással vannak továbbá a nők életére az állami intézmények, a fő foglalkozások minősége, a közvagyonosság. Az állam nemcsak az igazságos törvények által tartozik polgáraitól s így polgárnőiről is gondoskodni, de a rend szigorú fentartása által is, melynek egyik célja a gyengéket védelmezni az erősek ellen. Az államnak érdekében áll a nősülést előmozdítani s annak akadályait elhárítani. Az állam alapja a család s jólléte arányban van a boldoguló s elégedett családok számaival. S hogy többet ne mondjunk, a katonakötelezettség egyenesen gátvetés a házasságok útjába s következményeiben ártalmas a házasság életre. Különösen a nép zöménél azon korra esik a katonai szolgálat, mikor már nősülni szoktak, mikor természettől leginkább érzik a nő szükségét. A katonai törvények ha megengedik is bizonyos feltételek alatt a nősülést, az mindig kétszer is meggondolandó; az esély mindig meg van, hogy özvegyen hagyja nejét, arra meg biztosan lehet számítani, hogy ő, a kereső fél, hosszabb vagy rövidebb időre kénytelen lesz elhagyni családját. Így aztán feleséget nem vesz a katona, de tart szeretőt, vagy szeretőket s otthon hagyott mátkája, meglehet szintén vigasztalja magát, vagy megunván a várakozást férjhez megy. De van a katonai életnek más rossz következménye is s ez, hogy azon éveket tölti az ifjú ember szolgálatban, melyek a munkára, különösen a munka megszokására a legalkalmasabbak. Így pedig éppen elszokik a munkától, mert ha nem szabad is kicsinyelnünk a katonai gyakorlatoknak a test erősítésére, a délceg testtartásra s egyenes és biztos járásra s a fegyelemre jótékony behatását: az mégis egészen más természetű, mint a melynek a kenyérkeresésben hasznát veheti. A katonai élet, tartson ez csak három évig, bizonyos particularis s zellemet fejt ki az embereknél a nemkatonák ellenében s felsőségérzetet. Az a tagadhatlanul heverő élet pedig, melyet katona korában megszokott e szellemmel párosulva, mindig akadályozni fogja, hogy a mezei vagy műhelyi munkát kedvvel végezze.

A foglalkozás módja nemcsak az illető egyén jelle-

mére van hatással, de arra is, hogy a nő milyen viszonyban álljon vele. S ez természetes, miután a munka a szerint, a mint inkább testi mint szellemi erőket vesz igénybe, inkább anyagi mint szellemi érdekek szolgálatában áll: mint a gondolkozásra általában, úgy a nőről való felfogásra is átalakítólag hat, vagyis a nőben mindenik mást keres. A földművelés általában békés foglalkozás, legfeljebb az időváltozástól való félelem nyugtalanítja a gazdát. Erős munkával nem jár s mégis mint a szabadban s rendesen mozgással járó dolog, a test egészségére s ezzel a lelki nyugalomra jótékonyan hat. Jobb módú parasztok felesége a ház s konyha gondját viszi, szegényebb sorsuaknál együtt dolgozik férjével (a kapálást rendesen lányok, asszonyok végzik) de az egyáltalában nem meríti ki őt s anyai hivatására nem hátrányos. Míg a civilizatio lehe nem vesztegette meg, a legbecsületesebb emberek földművelőink voltak s házasságtörés, leánycsábítás ritka eset volt. A régi erények ezeknél is kezdenek csorbulni, ellenben a régi hiba, mely némileg a földművelő foglalkozással jár, hogy a munkaidőn kívül az év nagy részét elheveri, megmaradt. A kis iparos nejeinek sorsa, kivált ha falun lakik, nem sokban különbözik a földművesétől. Itt is segít férjének legalább az eladásban s fő teendője a háztartás. Már a mesterség megtanulása végett is szükséges levén az iparosnak világot látni s a melyiknek nagyobb üzlete van, az anyag bevásárlása végett idegenekkel érintkezni vagy távoli telepeket, gyárhelyeket felkeresni, a műveltség magasabb fokán áll, mint a földműves s ugyanezen tulajdonok kívántatnak feleségében is (rendesen osztályabelit vesz. De itt már a nyereségre is levén kilátás, a nők igényei nagyobbak s nem kell csak annyi, hogy a szerencsétől kissé elkapatva legyenek, a takarónál mindjárt tovább nyujtózkodnak. Városokban az iparosoké az a sajátos helyzete van, hogy szorgalom, takarékoság által meggazdagodván, vagyonna az uri osztály legtöbb tagjának fellette állanak, de mert műveltségben nem állanak velők egy színvonalon, azok körébe nem fogadtatnak be, a fényűzésben (melyben aztán sokszor a legfőbb, az izlés, hiányzik) igyekeznek rajtuk tul tenni. Ebben különben az uri asszonyok nem sokat vehetnek a mesterasszonyok szemére: éppen az öltözködésbeli fényűzés az, melynek a nők legkevésbé tudnak ellentállni: a mágnás-

hölgyekről a hivatalnoknőkre, ezekről a mesterasszonyokra s így tovább a parasztasszonyokra megy át a divat. De ne legyünk igazságtalanok a művelt középosztály (minden rendű hivatalos személyek) hölgyei iránt. Van-e nekik valóságos otthonuk? s ha nincs és ebben talán ők is hibások (vagy inkább neveltetésük) még is a férjek azok, kik minél kevesebbet vannak otthon. Nem a hivatalos elfoglaltatásról szólok. — ebbe az asszony bele tudna nyugodni, mert hiszen a férj ő érte s családjáért dolgozik, — de s z a b a d ideje nagy részét is férfitársaságokban tölti. Igen sok címe van a férfiak elmaradásának a háztól klubok, kaszinók, olvasóköri, kávéházak, kártyaкомпаниák. A fiatal férj még örömet siet haza, ha dolgát végezte s a nő azt hiszi, hogy ez mindig így lesz. De idő múltán bizonyos s z ü k s é g e t érez, visszaemlékezik a nőtlenkori vig társaságokra, hol oly gyorsan telt az idő s v á l t o z a t o s s á g kedvéért néha elkérezkedik az asszonytól, mondván, hogy barátaival találkozója lesz. Utóbb már bizonyos napokon nem jön haza, csak éjszakára s a nő ezt természetesnek találja. Majd csak v e n d é g k é p e n fordul meg otthon s kezdetben ezért szemrehányásokat kell h a l l a n i a s j e l e n e t e k fordulnak elő, melyek mindkettőjük szívében fájdalmas nyomokat hagynak. A szomoru ebben az, hogy a férfi megszokja minél kevesebbet lenni nejével s minél többet másutt s legjobb esetben bizonyos közöny vagy fásultság áll be köztük s a viszony kezd udvarias formalitásokká lenni. Ha a nő, a min nem is lehet csodálkozni, unatkozik, szintén társaságot keres s még jó, ha nők (barátnők) társaságával beéri. A férj részéről még m e g ő r z ő t t figyelem kigyógyíthatta volna a külsőségek, a pompa, a pipere szeretetéből; így a természetes tetszésvágy ebben talál kielégítést s az a visszás helyzet következik be, hogy a nő is házon kívül szórakozik s keresi az alkalmat, hol feltűnhessen, a vetélytársnők irigységét s az i d e g e n férfiak bámulatát magára vonhassa.

Betetőzi a családi élet ez anomáliáit a h i r l a p i h á z a s o d á s. A kor ü z l e t i s z e l l e m e alól legkevésbé vonhatják ki magokat a nők. Hajdan az apáktól vásárolták a leányokat, ma egészen i d e g e n emberek alkudoznak a házassági szövetségre lépés felett s mindenik fél megszabja a maga árát. Itt már nyíltan van h i r d e t v e, hogy a házassághoz a s z i v-

nek, a lelkek rokonságának semmi köze, az tisztán egyezmény. Ha van is e cynismusnak némi magyarázata abban, hogy éppen nagy városokban nehéz ismerkedni a házasulandóknak, hallgatólagosan mégis az van itt kijelentve, hogy a férfinak általában nőre s a nőnek férfira van szüksége, — a tetszés e szükségletnél egészen mellékes. Feltéve, hogy nem sok gyönyörúséget fognak egymásban találni, azért jó egyéb előnyöket, bizonyos műveltségi fokot, rangot, vagyont kikötni. Milyen volt az előélete, nem lappang-e benne valami betegség, azt a lóvásárlásnál is megszokta a lócsiszár kérdezni; a férfi- s nővásárlásnál szóba sem jön. Néhány statistikai adatot érdemes lesz felhozni arra, hogy milyen osztrályú férfiak használják ezt a módot a feleségszerzésre s az emancipált hölgyek mit kívánnak s mit nem kívánnak anonym férjeiktől. Schwabe összeállítása szerint Berlinben 400 házastárs-kereső közül majdnem 300 férfi volt. A férjet kereső nők 50%-a a férfi korától eltekintett. Férfiak úgy mint nők leginkább tudakozódtak az értelmiség után, kevésbé a vallás után; csak 13% férfi s 33% nő a család után. Bizonyos vagyont csak 7% férfi s 41% nő kötött ki. 53%-a a férfiaknak kereskedő, üzér és gyáros volt.

Végre mint az általános jólétre, úgy különösen a nők helyzetére nagy befolyással van az ország s nép vagyoni állapota. Vagyonosság alatt nem azt értem, hogy nagymennyiségű kivitele vagy behozatala van egy országnak (bár nálunk ezek aránya is ijesztőleg kedvezőtlen s jellemzőleg fényűzési cikkekkel óriási többletet hozunk be), nem is azt, hogy mennyit termelnek s gyártanak, mert itt az a kérdés, hogy ki gyártat. Vagyonosnak azt a népet mondom, hol kevés kivétellel (mert koldusok mindenütt vannak) minden embernek van munkája után tisztességes keresete, melyből megélhet s valamit megtakaríthat. Vagyonosnak nevezem azt a népet, hol a kis birtok nincs terhelve adósággal, hol minden egyes polgár állami s községi tartozását pontosan fizetheti; nem kénytelen nyomorogni s rossz táplálékkal élni. Hol ez nincs (s van-e így nálunk?) ott a szegénység a házasodások számát évről-évre alább szállítja, mind több lesz az orzó, zsebtolvaj, sikkasztó s rablógyilkos, de legrosszabb a nők sorsa, kiket a szegénység a kenyeretadók önké-

nyének ad zsákmányul, kiknek — kivált ha szépek — választani kell a rosz táplálékon tengődés s elbetegesedés, s a jól fizetett bűnös élet közt. A vagyon aránytalan megosztása, hol a társaság egy tizedrészénél van összegyűlve a tőke és földbirtok s a többinek alig van miből élni, a közerkölcsiségre a legveszélyesebb, mert amazok vásárolhatnak emezektől lelkiismeretet s erényt is, ha nekik úgy tetszik.

Abból, hogy ez így van, nem következik, hogy jövőre is így kelljen lenni. A nők nagy része természetellenes s igazságtalan helyzetben van s ennek ők magok is, de még inkább a család, a társaság vallja kárát. A nő — régi, de igaz mondás — olyau, a milyenné a férj akarja tenni: zsámoly vagy oltár, tövis vagy rózsakorona, szolgáló vagy urnő, démon vagy angyal. Nemcsak azért van tehát a felelősség a férfin, hogy mivé lett a nő, de azért is, hogy magának mit csinált a nőből: szerencsésjé-e vagy szerencsétlenségét. Magától értetődik, hogy midőn itt a férfinak mint férjnek tulajdonítok nagy hatalmat a nő alakításában — helyesebben nevelésében — a férfi felelősséget, illetőleg kötelességet a nők irányában kiterjesztem az apákra, sőt az egész erős nemre. Nem érnék vele semmit, ha a társaság testének egy bizonyos helyén, például felső részén kezdenék meg a gyógyítást; éppen napjainkban annyira sűrű az érintkezés a nép különböző rétegei közt, hogy míg a helyi gyógyítás hatástalan, a helyi baj vagy betegség könnyen terjed a szomszédos részekre. Nagy kérdés, melyik veszélyesebb, ha alulról vagy felülről terjed-e a az erkölcstelenség s hol kell inkább közzerővel segíteni. Annak az igen nagy számú szegény osztálynak még ha tudná is hogy kell, nincs módjában magán segíteni. Ha érdekében áll az államnak a szaporodás, erős, egészséges nemzedék létesítése s igen helyesen nagy bajt lát a törvénytelem ágyak nagyobbodó számában: neki kell áldozattal is oda működni, hogy a nyomor s nehéz munka el ne betegítse a leendő anyákat s az elkényszeredés meg ne gyöngítse becületérzésüket. Erős s jó erkölcsű fiak hasonló anyáktól várhatók.

A törvényhozás s igazságszolgáltatás többet tehetne, mint tett a szegény osztály s különösen nők érdekében, — bár mindent ettől várni nem lehet. Némileg természetéből folyó a tör-

vénynek, hogy csak korlátokat állít, de, mint kellene, az erkölcs felszabadításáról nem intézkedik; megtorolja a bűnt, de megelőzni nem igyekszik. Ugyanez jellemzi a rendőrséget is: jogis nem erkölcsi rendeltetése van. Megengedem, hogy kényes dolog volna a magán házak rejtélyeiben kémkedni, nem készül-e ott valami bűn, nincs-e veszélyeztetve az ártatlanság; de azon célból kerestetni fel az inség tanyáit, hogy az éhezőkön s ruhátlanokon segítsünk s mentjük meg a lehető kísértésektől, ez nemcsak megengedhető, de szükséges volna. Van a mi mai humanismusunkban bizoayos oktalanság: a rablógyilkosokat, a sikkasztókat palotaszerű fogházakban tartjuk, tisztaságról, jó táplálékról gondoskodunk, még az unalomtól is óvjuk sétálással, közös terembe gyűjtéssel s munkával: s azon ezer meg ezer nyomorulttal, kiknek alig van betevő falatjuk s büzhödt levegőben szívják magokba n betegséget s terjesztik a ragályt, nem tördünk addig, míg becsületesek maradnak, hanem ha az éhség s kétségbeesés rosz tanácsot ad nekik, a megsértett társadalom nevéhen befogják s büntetik őket. Még gazdálkodásnak is helytelen ez: a börtönökbe felényi ember sem kerülne, ha a könnyőriületességet, a jótéteményt azok iránt gyakorolnánk, kik nem saját hibájuk miatt, de szerencsétlenségből s részben magának a társadalomnak bűnéből lettek ily szegényekké. S az ily nyomor mindig inkább nehezül a nőre: a leány ha szegény szegényebb s ha árva, árvább fitestvérénél. Az erkölcsrendőrségnek nem kevesebb teendője volna az utcák, a nyilvános terek felvigyázása, a szemérmetlen személyeknek absolut eltiltása a közhelyen megjelenéstől, s rosz példáktól óvása a leánygyermekeknek, a trágár beszédeknek, fajtalan mozdulatoknak büntetése. Sőt én szigoruan járnék el a kirakatok képei, az érzékiségre számítással irt ifjusági olvasmányok s ledér szín-előadások ellenében is.

Városokban ez az erkölcsi politia kevesebb sikerrel járhat el s magok a társadalom jobbjai keveset tehetnek. Nem így falukon, hol a Gertrudok (Pestalozzi »Lénárd és Gertrud«-ja) ma sem ritkaság. Itt az előljárók, különösen a lelkész, ha hivatásukat jól fogják fel, az erkölcsiség őrei. Természetesen hatásuk csak úgy lehet, ha magán és családi életükön semmi folt sincs. Még nem oly nagyon régen — ifjkoromból emlékszem —

ha néha egyik-másik asszony megfélekedett házastársi kötelességéről, e kklézsiát követette vele s leleplezett arccal bűnbánólag kellett neki a templom előcsarnokában hetekig ülni, míg bűne megbocsáttatott s az egyházközség kebelébe visszafogadtatott. Ma sem hiányzanak az eszközök a község vagy az egyház vezetőjének kezében. Amaz törvény által van felhatalmazva, hogy a durvaságot általában, különösen nők irányában büntesse s a legények és leányok közti érintkezést a tisztesség határai közt tartsa. Ezzel összefügg a falu szegényeiről, szerencsétleneiről s árváiról való gondoskodás. Hol a falu népe közt béke s egyetértés honol, ott ha valakit szerencsétlenség (p. tűz) ér, a többiek sietnek segítségére s közül- akarattal kárpótolják. A külső rendnek lelket adni s hiveinek lelki atyja, tanácsadója lenni a lelkész legszebb tiszte. Szószékről s magán érintkezéseiben, látogatásainál (cura pastoralis) hintheti a jó magvakat s a leányokat szelidségre, szemérmetességre, munkásságra, takarékosagra, az ifjakat józan magaviseletre, önmegtartóztatásra, a nők iránti illedelmességre serkentheti. Óvatosan, de kitartással kell küzdenie a népünknel könnyen lábrakapó fényűzés ellen; legjobb erre a vagyonosabb s tekintélyesebb családokat, vagyis asszonyokat megnyerni, kiknek úgy sem szükséges külső díszszel tündökölni s ha példa nincs, az utánzás is elmarad. Ha meg nem rögzött az asszonyoknál e könnyelmű tetszelgés a ruházatban, akkor komoly, jóakaratu felvilágosítás annak következményei felől józanítólag fog hatni; ellenkező esetben legalább a leányt, az új nemzedéket mentse meg, felvilágosítván a szülőket, hogy ha igazán javokat akarják leányaiknak, nem fogják hiuvá tenni, — különben is lehet igen csinos s a termetet előnyösen feltűntető a ruha, a nélkül, hogy az drága anyagból készülne, vagy csipkével, pillenpátyokkal volna tele rakva.

De lássuk közelebbről, mit lehet és mit kell a nőkért tenni, hogy azzá legyenek a társadalomban, a mire képesek s a mivel a közműveltségnek s közboldogságnak tényezői lehetnek. Ha lehető volna is a leányok nagy többségének férjéről gondoskodni, még akkor is több igényt formálhatunk a nőhöz s feleségnek, anyának sok tekintetben másképen kell nevelni a leányt mint eddig és pedig a társadalom minden osztályában. De mert aránylag sok nő marad hajadon s több marad gyámok nél-

kül, arról is kell gondoskodni, hogy az ilyenek magok erejéből megélhessenek. Az államoknak érdekükben áll értékesíteni minden képességet s a nőkben eddig sok tőkét felhasználatlanul hagytak, vagy rosszul használták vagy engedték felhasználni.

Valami nagy különbség a feleségnek s önálló nőnek nevelés közt nincs. Egészséges testre s lélekre mindeniknek szüksége van. A specialis hivatások s bizonyos osztály igényei mégis jelentékeny módosítást kívánnak. A mi először is a testi nevelést illeti, arra eddig kellő figyelem nem volt fordítva s most kérdés, hogy az általában igen gyenge (vérszegény, ideges) anyák leányái nem öröklik-e e gyengéséget, sőt nem fokozottabb mérvben mutatkozik-e az náluk? Az öröklésből ne csináljunk nagy dolgot. Ne felejtjük, hogy ha a testi, lelki dispositio átmegy is a gyermekekre, az nem egytől, de kettőtől megy át s ha nem is törvény, de gyakori eset, hogy a fiu inkább az anyának, a leány inkább az apának természetét örökli. S az örökléssel nem egy az alkalmazkodás, azaz magok a szülők is évről évre változnak s innen magyarázható ki a testvérek feltűnő különbözősége. Így nincs benne lehetetlenség, hogy nem valami erőteljes apától vagy anyától egészséges gyermek származik s feltéve hogy gyenge, de nem beteg, épen e mester-séges alkalmazkodás által lehet erősíteni. S ez annál inkább kötelessége az anyának, mentől kevésbé bízhatik gyermeke élet-erőiben. De a legépebb s teljesebb szervezetű leánygyermeknél sem felesleges a test erősítése. Ha rosszul van gondozva, ha magára van hagyva, a leghibátlanabb gyermek is elcsenevészik. Fontos tehát s leánygyermeknél még szükségesebb az ápolást edzővé tenni. Erre a mérsékelt táplálék mellett a könnyű ruházat, a hidegvizhez való szoktatás (fürösztésre, fürdésre) a szabadban való gyakori tartózkodás s minél több mozgás kívántatik. A tornázás nem kevésbé szükséges a leánygyermeknek mint a fiunak, csak a szergyakorlatoknál kell tekintettel lenni a nemi hivatásra. Spartai nőt ha nem akarunk is a mai leányból csinálni, de igen olyat, a ki járhasson szeles időben is a szabadban a nélkül, hogy meghülne s birja a gyaloglást akár órákig, ha hegynek kell is menni. Úszás, korcsolyázás s felsőbb osztályuaknál a lovaglás szintén erősítő. Ha ily egészséges élet-

módhoz szokik a leány, az étel minősége s ideje közt sem lesz olyan különbség mint ma van. De meg lesz ennek jó hatása lelkére is: vidámabb lesz, a kényelmet nem keresi s bárhol, akár magában legyen, bátrabb lesz (Gondoljunk az angol nőkre). Még a mi nőre éppen nem lehet közönyös, a szabad levegőhöz s hideg vízhez szokott arc színe üde s rózsás lesz (nem kell rá festék) s mert szél nem fujja ki, rizsporra sem lesz szükség. Összefügg ezzel a nő gyakorlati nevelése. A ki nem szokta meg a szobát s a diványt, az nem iszonyodik a munkától s konyhától. S ez nem kevésbé fontos követelmény a feleségtől, mint a fentebbiek. A női munka — s én nem zárom ki az izlést fejlesztő díszműveket — minden rendű s rangú nőnek szükséges már csak azért is, hogy idejét kellemesen elfoglalja (ki ne örülne valamit létrehozni?) de még inkább, hogy szükség esetében magát s családját (mint átkhoz mindig lehet jutni) ruhával ellássa s kereshessen is. De legyen bármily magas állásban, úgy hogy öltözete szükségleteit pénzzel fedezhesse, akkor is jó, ha ért hozzá, mi a szép, mi a célnak megfelelő, miért mit lehet adni, hogy a munkást meg ne károsítsa, se magát megcsaltni ne engedje. — De még inkább életbevágó a konyha. Jókai — nem tudom, tapasztalásból vagy csak mint költő — egyszer azt mondta, hogy a nő kettőnek tartozik gondját viselni: a férfi szívének és gyomrának. Valaki a férfit Bacchus-állatnak nevezte, a mi alatt nem az iszákosságra való hajlamát értette, de általában az állatélvezetre, az eszem-izsomra. S valóban egészséges férfiúnak legelső szükségletei s gyönyörúségei közé tartozik a jóllakás. Igen jó jel, ha a férjek nem szeretik a vendéglői kosztot; az azt teszi, hogy otthon anyjukra főznek. Sajnos, hogy a konyhai foglalkozás iránt a hölgyek bizonyos osztályánál élőitélet uralkodik, mintha az prózai s művelt nőhöz éppen nem volna illő. A hiba nem bennük van, hanem neveletésükben: ha leánykorukban sokat fordultak volna meg a tűzhelynél s a főzés-sütés titkaiba beavattattak volna, azt most kedvvel, sőt ambícióval űznék. De van e dolognak más s komolyabb oldala. Leszámítva a legelőkkelőbb családokat, hol szakácsokat tarthatnak — a többi osztályok női ki vannak téve az eshetőségnek s igen gyakran, hogy magoknak kell főzni s hogy eszik látniok a férj elfojtott kedvetlenségét (nem akarom mon-

dani: boszuságát) ez izlelhetlen kísérleteken. Középosztályu nőknek nincs módjukban kitanult szakácsnőket tartani, de ha van vagy kénytelenek drága pénzen fogadni s nem képesek azt útasítani s bevásárlásait ellenőrizni: a mellett, hogy a szakácsnő uralkodik a háznál s a mily művelt szokott lenni, érezteti asszonyával tudatlanságát, minden lépten-nyomon megcsalja. Erős akarattal — megengedem — egy nő, ki leánykorában felé se ment a konyhának, bele tanulhat a gazdasszonykodásba s kitünő asztalt tarthat; de őt magát nagyon fogja bántani költséges tapasztalatlansága s veszi észre, hogy könyvekből milyen nehéz a szakácsság készségét elsajátítani. Magoknak a nőknek áll tehát érdekükben, hogy a leányok — itt is rangkülönbség nélkül — a gazdasszonykodásba bevezetessenek s mint feleségek jóízű eledellel s olcsón táplálhassák s ezáltal a házhoz kössék férjeiket. Ez vidéken, hol a magyar asszonyok virtust keresnek az izletes, gazdag és változatos asztalban, nem jár semmi nehézséggel; annál inkább nagy városon, hol kivált középsorsu családok takarékoságból vendéglői kosztal élnek. A kívánt ügyesség annyira szükséges, hogy mint más nagy városokban (p. Londonban) érdemes volna nálunk is intézetet állítani, hol a leányok gyakorlatilag bevezetessenek a szakácsságba. Az Országos Nőképző egyesület, mely annyi téren volt kezdeményező, itt is hálára kötelezhetné a családokat s első sorban azokat, kik leányaikat az intézetbe járatják, ha s z a k á c s n ő k é p e z d é t rendezne be tanintézetével kapcsolatban, hol különben is az egészségügy keretében az ételkészítés elmélete már most is előadatik.

Azonban nagyon prózai halandó s korlátolt látkörű lehet az, ki feleségében egyebet nem keres egy jó szakácsnőnél. Ha vannak, mert csakugyan vannak, ilyenek, azokat a saját vagy mások azon tapasztalása vezette az ily nézetre, hogy némely nőben csakugyan nincs egyéb jó tulajdonság. A nők szellemi tehetségeiről uralkodott hamis felfogás s ezzel kapcsolatban a nők elhanyagolt iskoláztatása annál nagyobbá tette a nő és férfi közt a lelki távolságot, mentől inkább művelt lett ez. Minden természetes kedvessége, sőt találékonysága mellett is csak ideiglenesen tudta mulattatni urát az ifiasszony, de az annak lelkét eltöltő gondolatok, tervek közlésére, általában komolyabb be-

szédre gyermekeknek találta. Ez is egyik ok volt arra, hogy a férfi ne találja otthon jól magát s ha volt barátja, azzal közölte szive titkát s ha nem volt, magába zárta. Ez fordított viszony, melynek mindkét fél erkölcsi kárát vallja, melyet tehát megváltoztatni férfiaknak s nőknek egyenlően törekedni kell. A nő mindazon szellemi képességekkel bír, melyekkel a férfi s hogy más arányban s némileg ellentétesen, ez csak szükségesebbé teszi az egymáshoz vonzódást s egymás általi lelki kiegészítést. A házasságnak lehet biztosítéka igen sok személyes érdekek egyik és másik fél részéről (vagyon, szépség, állás, jellem) de legnagyobb kezességet mégis a műveltség egyenlősége nyújt. S itt különösen értelmi műveltségről van szó. Ha a nő szintén bír elég tágas ismeretkörrel s belátással a dolgokba s emberi életbe, mindjárt több az érintkezési pont a férj és nő közt s ez mind teljesebbé teszi a bizodalmat s nyíltságot. A férfi legjobb barátját látja nevében, ki gondjait, óhajtságait, kétségeit megosztja s igen sokszor jó tanácsot tud adni. S e szellemi harmonia még akkor is erősen tartja a házassági köteleket, midőn a fiatalsággal a szerelmi hév elmulik. A férfi hatása alatt önkéntelen gazdagodik a nő ismeretvilága s a férfi önkéntelenül nemesedik, izlése finomul s érzülete emberiesebbé lesz. Így mindinkább megszilárdul az, a mi nélkül nem lehet minden viharral dacoló s gyanúsításon, követelőzésen felül álló házasság: az egymás becsülése. A férfi sokat nyer azzal, kivált ha már meglett koru: ilyenkor ugyanis már csak külső formává vagy megszokássá lesz a barátság s a külön érdekek mind élesebben elkülönzik a férfiakat egymástól, vagy megfordítva csakis elvek, érdekek közössége köti őket össze, a mihez a szívnek rendesen semmi köze, — mig a nőben mindig hű és igaz lelkifelét találja. — Mindezekből az tűnik ki, hogy a nőnek, ha feleség lesz is, szüksége van a magasabb képzettségre, hogy egy művelt lelkű embernek méltó élettársa lehessen. Lásuk hát, hogyan kell nevelni e célra a nőt.

Mi a tulajdonképeni tanítást illeti: leány- és fiugyermeknél sem a tanítás anyagára, sem annak módjára nem kell különbséget tenni. A tanítók tapasztalása mutatja, hogy a leány egészen a serdülő korig éppen olyan jól fel tud fogni valamint, mint a fiu. A tehetségek különbözőségét hiba volna sürgetni,

ellenkezőleg kevésbé tápláljuk a leány phantasiáját mint a fiút s értelmi tehetségeit — éppen a természeti egyoldalúság ellensúlyozására — gondosan fejlesztjük. Leány- és fiugyermekeknek együtt tanítása (természetesen külön ültetve) mindkét nemre jótékony hat: a fiuk szelidebbek s vigyázóbbak, a leányok figyelmesebbek, bátrabbak s kitartóbbak lennek. Népoktatási törvényünk egészen méltányos volt a nők iskoláztatása iránt, helyesen úgy fogván fel a leányiskolák célját, hogy azokból nem ugyan sok s rendszeres ismerettel, de a természet s emberiség felől általános tájékozottsággal s mindenekelőtt az alapvető tantárgyakban (írás, olvasás, nyelvtan, mennyiségtan) annyi jártasságot szerezzenek, hogy alkalom adódván tovább képezhessék magukat. A polgári iskoláknak leányok számára szabott 4 éve, arányban áll a fiúnak juttatott 6 évvel. Tekintve amazok gyors fejlődését s fejlődésüknek (legalább testileg) hamar bevégeződését. De míg a polgári iskolát végzett tanulónak kilátása van kenyérhez jutni (állami hivatal, társulatoknál alkalmazás) a leányok jövőjéről nincs gondoskodva, még az sincs megjelölve, hogy milyen térre alkalmassók. Az a négy éven át (összesen 8 órán) a kézimunkában nyert ügyesség, nem eleendő, hogy azzal esetleg kenyerét megkereshesse. Általában a tanterv kevésbé veszi figyelembe az életet. Remélhető, hogy miután a fi-polgári iskolák e hiányát belátták s össze akarják kötni, részben átváltoztatni ipariskolává, a leányiskolákkal szintén azt teszik. A háziipart kár a népnél kiveszni engedni (fonás, szövés) s van sok olyan kézműipar, melyre a nő physikumánál fogva képességgel bír (szalmából, vesszéből fonás, kefekötés, még szövet-czipő-varrás is, — miután most géppel is segíthet magán) Az iparszabadság elvénél fogva meg kellene nyitni a szégyenebb sorsú leányok előtt a tért. annyival inkább, mert míg egy férfi kisiparos nem élhet meg mesterségéből, kivált falun, a nő megélhetne. Hiánya a polgári iskolai (női) tantervnek az is, hogy a torna s a háztartástan nincs benne fölvéve, holott inkább a vidéket illetvén szem előtt tartania, ott még a házikert s baromfi-udvar tartása is fontos lett volna. Az egészet a n, melyet hitem szerint a hatosztályu elemi iskolában is lehetne tanítani s ezzel kapcsolatban a gyermeknevelésről a leg-

főbb utasítások egészen kimaradtak. Ezekkel csak a felsőbb leányiskolák tantervében találkozunk.

Sok tekintetben más eljárást s más eszközöket kíván leányoknál a saját képeni nevelés (kedély- és akaratképzés.) Hivatásuk is különböző levén más eredmények díszítenek egy nőt mint egy férfit. Ismerni kell egy művelt nőnek a nagy világot, a nyilvános élet küzdelmeit, a közjó feltételeit, de nem azért, hogy azokban tétleg részt vegyen, hanem hogy együtt érezzen. A közéletben csak akkor s ott vegyen részt a nő, a hol jót tehet, hol áldást osztogathat s földalmat enyhíthet. De igaz a nő csak akkor lesz, ha a családkörben elégedettnek érzi magát s e szűk körre terjeszt szíve melegét. Itt vár rá a legnemesebb hivatás, de kötelesség is: gyermekeinek nevelése. A fugyermekre is rendesen maradandó hatással van az anya, de azért mégsem annyira felelős, mint leányáért. Sajnos, hogy ezt legtöbb anya inkább ösztönszerűleg teljesíti, abban a nehéz feladatban nem nyertek utasítást sem az iskolától, sem apjoktól s eddig könyvekből meríteniök sem lehetett. Így az anyák inkább jó ösztönüket követették, sem hogy tudatosan jártak volna el, de a folytonos együttlét leányukkal sokszor elfelejtette velök, hogy ő nekik példányul kell szolgálni. Máskor meg a szeretét oktalan s a leánygyermek hibáit inkább dédelgeti, mint elfojtani igyekeznek. Hát vannak annak a kis a n g y a l n a k hibái? Nem szükségképen, de mert ő is ember s így természettől önző, az önzés, ha táplálékot talál, különféle alakot ölthet s magára a nőre és környezetére veszélyes jellemhibává fejlődhetik. A fugyermekéknél gyakran előjövő pajkosság a leányoknál ritkábban fordul elő, miután a nőnél már gyermekkorában sincs az a visszaható képesség s izomtevékenység. De az ideg ingerlékenység helyettesítheti azt s észre lehet venni a mozdulatok hirtelenkedéséből oly korban, midőn a leánygyermeknél természetes könnyedség szokott lenni. Ha az anya elnézi azt a fiús természetet, az izgékonyság az értelmi fejlődést fogja késleltetni s a makacosság azon ismeretes női módosultával találkozunk, melyet szélességnek, széleburdiságnak hívnak, mely sajátképen nem egyéb, mint a figyelem hiánya s ebből eredő gondatlanság s vigyázatlanság, mely nem kevesebb bajt s kellemetlenséget

okozhat, mint a fiuk pajkossága. S orvosolása azért nehéz, mert ha hajlandó is a leányka szótfogadni, másik pillanathan már elfelejti, mit fogadott. Gyakoribb a leánygyermeknél s könnyebben öröködik a szeszélyesség, mely igen jól megfér a szenvedőleges természettel, sőt abban a »passiv ellenállásban« fejezi ki s gyakorolja hatalmát. A szeszélyhez nem szükség sajátos természeti minőség, előállhat az a kényeztetésből s éppen nem ártatlan: hamisan fogja fel, de mégis felfogja valamiképen helyzetét s a képzelődés vezeti magaviseletében. Félig-meddig tudatosan s szándékosan azt kívánja, hogy mások engedjenek neki s hozzá alkalmazkodják az egész világ. S ha csupa szeretetből engednek neki, nevelnek magoknak egy zsarnokot s a körnek, a melybe kerülni fog, egy kiállhatatlan teremtetést, ki idegessé teszi környezetét is. Az akarat formája a szeszélyességnek, a makacsság s erre a nő zárt élete igen kedvező (nem surlódván mint a fiu idegenekkel) s már a serdülő leánynál ellenkező tünetekben nyilatkozik, mint a fiunál: ott inkább értelmi jellegű s gyakran párosul ravasz-sággal, míg a fiu makacssága oktalanebb; ezt néha nem tadna számot adni, mit gondol, míg a leány mindig látszik feltenni magában valamit, de alkalmas időre várván szándékát eltitkolja; amaz megbicsakolja magát, emez fejesekedik, mert ő más-képen ítél valamiről, mint mások. — A hiúság éppen mert a leánynak kevésbé van módja a dolgok valódi értékét megismerni, gyakoribb a leánygyermeknél. A külsőségekre sokat tartás kimagyarázató már a gyermek ítélet hiányából, de legtöbbször mégis a környezet az, melytől a hiábavalóságok nagy rábecsülését szemével vagy füleivel eltanulja. Ehhez járul a gyermek szépségének vigyázatlan magasztalása, a hízog nyilatkozatok háziak s idegenek részéről, hogy »de gyönyörű gyermek!« »milyen jó áll neki ez a ruha!« S ha az meggyőződésévé vált, hogy fog majd lemondani a hódolatról az emberek utánjárásáról s ha ezek vonakodnak, nem lesz-e kénytelen áldozattal is megazerezni a hódolatot? A tapasztalati ösztön beteges elfajulása s a megismerési hajlam elferdülése a kíváncsiság mindkét nemű gyermeknél jön elő, a leányoknál mint kandiság, a beteges izgékony-ság, mely mindenütt jelen lenni, mindent látni, hallani akar — a feleségőség, mely min-

denről tudni akar s a mi eszébe jön, mindent elmond, akár van annak helye és ideje akár nincs s akár függ össze azzal, a mit előbb mondott, akár nem.

Látjuk, hogy a legjobb anya vezetése alatt is mennyi hibának lehet kitéve a leánygyermek fejlődő jelleme s azok a jellem sajátságok, melyeket ekkor nyert, nehezen töröthetők el később. Azért leányoknál is legalább a tizedik évtől jobb az iskolai mint a házi nevelés: a különböző természetű s tehetségű társakkal való érintkezés helyesebb önismeretre vezeti a leányt is; értelmi műveltség dolgában pedig a 10—14 évek közötti iskolai oktatást sehogy sem pótolhatja a házi tanítás. S ez t. i. az értelmi műveltség, helyes megítélése a dolgoknak s önmagának, rendkívül fontos, hogy a serdülő s már felnőtt leány az élet mételyző behatásainak ellen tudjon állni. Azok a mulatságok s időtöltések, melyekkel a »hosszuruhás« leányok elfoglalják nagokat, vagy a melyekben módjuk van, éppen nem alkalmasak érzelmeik szüzies tisztaságát érintetlenül hagyni. A nagyobb nők társasága, melybe most bejut, a házi és nyilvános tánczvigalmak, ha ezekben nem — mint legtöbbször történik — a »hiuság vásárát« látja, de régi álmainak teljesülését s azt hiszi, hogy belsőleg is ugyanazok az emberek, a miknek külsőleg mutatják magokat, hogy az a bók, az a sok édes mosoly mind igaz: kis fejceskéjét hamar megzavarják. Mennyi örömtől sugárzó arc! ezekből ugyan emberismerő legyen, a ki a társnők sikerei által keltett irigységet, a szűk cipők s irgalmatlan vállfűzők szorításából eredő kint, a mamák göggyét vagy boszankodását (a szerint a mint leánya körül járnak vagy nem járnak, veszekesznek kezéért vagy petrezselymet árul) s a papák töprengését, hogy a felszaporodott szabókontót miből fizeti ki — le tudná olvasni. — De keressük fel a kisasszonyt szobájában, mert a konyhában ebéd ideje előtt sem fogjuk találni, mivel mulatja magát? Ha vagyonosabb, saját kézikönyvtárából, ha szegényebb, kölcsönkönyvtárból ott van előtte felnyitva a legújabb sensationális regény, melyet mohón olvas. A regény az élet tükre s az életbe nemsokára kilépő leánynak ismerni kell az életet. Vannak érdekes leírások leánycsábításról, házasságtörésekről, melyekben az a szomorú, hogy nem is mind költöttek. De tegyük fel, hogy a papa vagy a mama megvásztja le-

ányának olvasmányát s azokban beszélekben s regényekben mind csak becsületes s nagy emberek vannak, a phantasiát mégis túlságosan foglalkoztatják, az ábrándozást az élet regényes felfogását előmozdítják s legjobb esetben üres időtöltést nyújtanak, melyből semmi tanulság, okulás nem maradt. Hogy regényt — a legjobbat is — haszonnal olvashasson valaki, ahhoz szükséges valami műveltségi s érettségi fok, azon eszmekörben jártasság, melyben a történet mozog s szükséges lassan, gondolkozva olvasni. A kisasszonyok, de az urfiak is éppen úgy tennek: csak a történetet, a mesét keresik s őket a mese kibonyolódása s a párbeszéd érdekli, a leírásokat, jellemfestéseket lelketlenül olvassák vagy lapozzák át s ha sok üres idejük van, egész betegséggé lesz ez az olvasási szenvedély s a komoly foglalkozástól, a való élettől mindinkább elidegeníti őket. Nem hiszek józan ítéletű embert, ki abban a regényolvasási ragályban veszélyt ne látna a nők erkölcsi életére, a mi nem azt teszi, hogy egyáltalában ne olvassanak regényt, vagy egy megállapodott gondolkozásu asszony olykor-olykor szórakozást ne keresen az olvasásban. Az iskolák (felsőbb leányiskolákat értek) tisztelték a laposabb képzettséget adván a nőknek megkedveltetni velük a komolyabb ismeretterjesztő (s nem bánom, legyen mulattató is) olvasmányokat s megtanítani, hogy olvassanak s mit keressenek a könyvekben. Hiszen a leányok még a költeményeket sem tudják élvezni a könnyű olvasmányok miatt, miután azt át kell érteni a szépségét csak akkor érezzük, ha minél többször olvassuk. Az okos apák, anyák vagy bátyák, ha megengedik is egy jó regény olvasását a leánynak, kényszerítsék arra, hogy figyelemmel olvasson s adjon számot, szóval vagy írásban a tartalomról s ha nem vette volna észre a lényegest, a fő eszmét, a kiváló gondolatokat, rá kell azokra mutatni. Így ha megszokja tanulni az olvasásból, nem fogja azt szórakozásból tenni; sokat olvasni pedig éppen nem kell engedni. A nők tudományosabb képeztetése azért is kívánatos volna, hogy a népszerű ismeretterjesztő művekben kedvet találjanak s ne olyat olvasnának, a mi phantasiájukat, de gondolkozó tehetségüket működtesse. Egy harmadik ilyen erkölcsi iskola a hajadonok számára a színház s ki vonná kétségbe, hogy az életet, az

embert a maga nagyságában a törpeségében sehol sem lehet olyan hűséggel előállítva szemlélni, mint a szinpadon. De nem tartom egy művészet s így a drámai művészet feadatának sem, hogy az életet azon meztelenségében vigye a deszkákra, a mint az van. Az eszményítésről nem szabad e művészetnek sem lemondani. Az magában is kissé kényes dolog egy fiatal leánynak nézni az élethű szerelmeskedést, ölelgőzést, csókolázást, de azzal még nem volnának megzavarva erkölcsi forgalmai. Annál inkább vétek a szülék vagy gyámok részéről megengedni a leánynak, hogy tanuja legyen a társadalmi bűnök (s ez a legáltalánosabb tárgy) szinrehozatalának s hallgassa s szedje emlékezetébe a kétértelmű beszédeket. Ilyenekben tisztességes férfi s jóízű nő idősb korukban sem gyönyörködnek, inkább boszankodnak azon az erkölcsi cynismuson, melylyel szeméremsértő jeleneteket szándékosan erőszinezéssel előadnak.

Hagyjuk most a nőt mint feleséget vagy feleségnek valót, lássuk a nőt a munkatéren éppen úgy tekintetbe vevén képességeit bizonyos kenyérkereseti pályákra, mint a tényleges működést különböző tereken, a mennyire ezeken tanúsított alkalmas vagy alkalmatlan voltokról szóló adatoknak hitelt adhatunk. Kezdjük mindjárt legalul: a cselédekben. A magyar nyelv cseléd és család szavainak rokonsága azt bizonyítja, hogy régi időben a szolgát s szolgálót családtagnak tekintették s az is a házhoz tartozónak érezte magát s megtörtént, hogy élethosszig szolgált ugyanazon családnál. Földmives családoznál nem volt ritka eset, hogy együtt evett a család tagjaival. Valóban egy jó, hűséges cseléd ma is nagy áldás, olyat értek, ki tanulékony, engedelmes s kire szükség esetében a házat rá lehet bízni s kinek eszeágában sincs gazdáját megkárosítani. A modern műveltség ezt a viszonyt is megváltoztatta: a cseléd és cseléd tartó közt nagyobb lett az úr s az igények mindkét félnél növekedtek. A munkafelosztás szüksége itt is érvényesült: nem szólva a házfelügyelőkről s nevelőnőkről, maradván csupán a cselédekbenél, ma már van háztartónő, szobalány, szakácsnő, szolgáló, pestonka s városokban szerényebb jövedelmű családoknál ugynevezett minden es. Különösen a nagyobb városok vonják magokhoz a fehér népet s ha van is köztük elsze-

gényedett, hajdan jómódu család sarja, legtöbbször a szegény osztály gyermekei. Még nem rég igen sok volt köztük irni-olvasni nem tudó, ma a vidéken is állítatván leányiskolák ele mi ismereteket hoznak magukkal különösen némelyik igen jól tud számolni. (A szakácsnők egészen természetesnek találják minden vásárlásnál félretenni vagy a kofától magok részére elfogadni 10—20 krt.) Annyi műveltsége azonban kevésnek van, hogy a maga igazi érdekét felfogja s a szolgálati éveket arra használja, hogy megtakarítson s a szülei erkölcsi hatás rendesen oly csekély, hogy minden tartózkodás nélkül a legszabadosabb nemzeti életet élik. Ugy, hogy a főváros cselédsége a nép alsóbb osztályainál a feslettséget nagyon előmozdítja. Erkölcsi tartalékhiányában lopás, csalás gyakran fordul elő náluk s a természetes viszony helyett, melyben a bérfogadókkal állniok kellene, azokat ellenségeiknek tekintik. A durvaság, esztelen követelkezés napi renden vannak s a tisztességes nő kénytelen eltűnni a legszemtelenebb bántalmakat s piszkos szavakat, mert ha a rendőrséghez megy panaszra, a humanus törvények szellemében, mindig a cselédnek van igaza. S ezt a cselédek igen jól tudják, hogy a törvény csak jogokat adott nekik, kötelességeket nem. S ha ez a veszekedő furia meg akarja bosszantani türelmes asszonyát, összebeszél egy másikkal s ordítani kezd, hogy asszonyt megverte, vagy hanyatt vágja magát, hogy beteg s a kórházban a bölcs cselédtörvény értelmében ott kell tartani egy hónapig (az orvos ugyan betegséget nem konstatal, de ha a cseléd állítja, elhiszi) sokszor olyan szegény asszonynak, kinek félhavi jövedelme odamegy a kórházi számlára. Ha olyan humanusok voltak azok a cselédtörvénycsinálók a cselédek iránt, hogy azoknak betegség esetén gyógyításáról gondoskodtak, kár volt a gazdák zsebére humanuskodni, fizethettek volna érték közpénztárból, vagy a kórházat kérték volna fel ingyen gyógyításra. Így a takerékosság szűkségét ölték el a cselédekben, — minek tegyen félre a rossz napokra, mikor ugy is más fizet érte? Végre is a cselédek okolni nem lehet, de lehet a társaságot, mely becsületes s értelmes cselédek neveléséről nem gondoskodik, vagy legalább menhelyről számukra (Mária-intézet) hova a még romlatlan meghuzhatná magát, míg helye akadna s a politikát-

lan törvényt, mely felszabadítja a cselédet gazdája ellen, azt a fordított viszonyt létesítse, hogy a cseléd parancsol asszonyának.

A nő természetes szereteténél fogva, melylyel a gyermek iránt viseltetik, nemcsak a maga, de a más gyermekének nevelésére is kiválólag hivatva van. Mielőtt az államok rájöttek volna a nőknek tanítókul alkalmazására, a szerzetesnők már nagyérdemeket szereztek a leányok nevelésében. A jelen században aztán minden mivelts országban, főleg leányiskolákban, túlnyomólag nőtanítók alkalmaztattak. Még pótolhatlanabb a nőmint gyermekkertész; a kisdedekkel csakugyan ritka férfi tudna úgy bánni, mint a leányok. Nálunk is állítottak az alkotmányos aera óta nőtanító-képezdék, előbb kevés igénynyel a felvételnél s kibocsátásnál, ma már éppen mert kevesebb tanító-nőre van szükség, jobban megválogatják a felveendőket. A nőtanítók iránt azonban még igen nagy az előítélet nálunk, különösen vidéken s valljuk meg, hogy az eddig alkalmazottak közül többen nem igazolták a hozzájuk kötött várakozásokat. Ennek több oka van: egyik az, hogy az intézetekben kisasszonyokként tartják őket s bizonyos kimélet vagy udvariasság még az osztályjegyzékek osztogatásában is mutatja magát s az ilyen hölgy nem fogja magát találni egy kis városban, annyival inkább faluban, hol az ő képzelt magas műveltségéhez méltó társaság nincs. De még próbánsabbá teszi az életbe kilépő tanítónő helyzetét az, hogy egész életében függésben falak közé zárva volt s most egyszerre szabad lesz. Nem csuda, hogy némelyik fejét veszti a nagy szabadságban s többet gondol a társaságban szerepléssel, mint iskolájával. Másokat pedig a nagy lelkiismeretesség meritett ki; nem egy példa van már, hogy a nők constitutiója nem bírja ki a nehéz (hetenkint 20—30 óra) munkát, a sok beszédet, a szellőztetés dacára fülledt levegőt. Ebből nem az következik, hogy ne alkalmazzuk a nőket, de a mit a férfitanító képezdéknel gyakorolnak, itt is szigoruan kell eljárni a felvételnél ugya testi mint az erkölcsi minőség megbirálásánál.

Csak teljesen ép s erős nő való e pályára s olyan, a kinek valódi hivatása van, nemcsak a szükség, vagy a rokonok erőltetése hajtotta e térre, avagy a meg nem érdemelt párt-

fo g á s; úgy a felvételnél, mint az iskolázás folyamán meg kell értetni a leányokkal, hogy annak a pályának, melyre lépnek, kevés rózsái mellett sok tövisei vannak s komoly kötelességek várnak rá s mint nőnél még egyszerű életmód, szerénység s erkölcsi feddhetlenség. Fiúiskolák tanítását is a két első osztályban mindenesetre (idősb nőre a harmadikat s negyediket is) rá lehet a nőkre bízni. A kísérletek, melyek nagyobb fiúk nők általi tanításával tétettek (p. Amerikában) nem jól ütöttek ki: az ilyen ifjoncoknak nehéz egy kivált még nem koros nőben csak ta n í t ó t vagy tanárt látni. Leánytanodákban azonban még felsőbbekben is, végezhetnek a nők oktatást nemcsak nyelvekből, de természetrajzból s földrajzból, mennyiségtanból, míg a természettan, vegytan tanítása a kísérletekhez kívánt nagy jártasság s bátorság, a történettanítás az erős gondolkozást igénylő pragmatismus miatt kevésbé bízható nőre. — Hazai nőtanodáinkból hiányzik még a legalsóbb s legfelsőbb: a gyermekkísérők (bonn-ok) képzésére való intézet, mert a kiseddóvó-képzőkből kikerült növendékek ambícióját aligha kielégítené ez az állapot. Másik a nevelőnő (gouvernante) képezde. Az Országos Nőképzőegylet már alakulásakor célul mondta ki a magyar nevelőnők képzését, közgyűlésein többször merültek fel indítványok s csak az intézet anyagi helyzetének javulásáig halasztatott el a végrehajtás. De így is a tanítóképesítési vizsgálatot tett növendékei igen kapósak az uri házakhoz, — akár tiz nnyinak is volna helye. A kormány többször tett kísérletet egy ily intézet felállításával kapcsolatban a fővárosi tanítónőképző intézetekkel, a közelebbi évben felállított a sugáruti képezdében. Itélni tehát nem lehet előre, de aggodalmamat nem tartózkodom kifejezni, hogy a nagy szükségletnek az az egy intézet nem fog megfelelni s aligha gyakorlati eljárás volt csak diplomás hölgyeket venni fel: lesz jó dolguk, hogy mikor önálló (tanítónők) lehetnek, nem mennek családhoz es elédnek (ez elnevezés történeti). Átalában ha a fiúiskolák terén is barátja vagyok a társadalom közreműködésének, méginkább kívánatosnak tartom ezt a nőnevelés terén. De ezzel egyéb követelmény is jár: engedjünk nagyobb szabadságot az intézetek alakjában. Kövessük inkább az angolokat, mint a németeket: az angol nem bánja, akármilyen célra s akármilyen berendezéssel állítanak az egye-

sületek intézetet; az ellenőrzést csak annyiban gyakorolja, hogy vizsgáló biztosokat küld oda, ahol oklevelet akarnak szerezni. Nálunk egy a szabadfejlődést lenyügözéssel fenyegető tendentia van: az iskolákat egy kaptafára szorítani. Félek, hogy ez a felsőbb leányiskola ilyen prokrusteszi ágy lesz.

Szorosan tudományos pályára nálunk még kevés nő lépett, noha egyetemünk bizonyosan nem vonakodnék érettségi vizsgálatot tenni s egyetemi cursust — ha privatim is — végzett nőnek vizsgálat után tudori oklevelet adni. Más országban mind többen vállalkoznak nők az egyetemek hallgatására s lassanként a hivatalok, tanszékek, szakpályák megnyílnak előttük. Angliában több nőt csak az ambíció hajt a tudorság megnyerésére, mert ott még nem értékesíthetik tudományukat annyira, mint Amerikában. Még csak tíz évvel ezelőtt is nem nagy sikerrel vizsgáztak a nők. Mióta azonban felsőbb leányiskolák állítottak (Mount Schotti, University College, a yorki, sheffieldi, ipsvicki, belfordi intézetek) nagyobb alapossággal mennek a nők az egyetemekre. Nehány évvel ezelőtt az egyetemi tanácsok megállapították, hogy tudori szigorlatot tehet egy nő minden tárgyból, mely az egyetemen előadatik; ehhez jön még német, francia és olasz nyelv és irodalom. Az a jelölt, ki öt tárgyból (köztük egy nyelv) vizsgázik, megnyeri a tudori címet. Évenként egy-két-három-négy tárgyból lehet vizsgázni (a vizsgálati díj 2 guinea). Az életkor nem jön tekintetbe. A kétség azonban magok közt a tanárok közt is többenél meg volt, hogy az egyetem által előírt tudományok nem mulják-e felül a nők értelmi képességét. Annál inkább meglepte a kételkedőket a londoni egyetemen (1882.) befolyt vizsgálat eredménye: 509 jelölt közül, kik június hóban sikeresen vizsgáztak, 66 nyert egyetemi rangot, 371-en, mentek az első, 71-en a második osztályba s 69 nő közül 12 nyert egyetemi rangot, 64 az első osztályba jutott s csak 5 a másodikba. Nőknek, kik tanítónők akarnak lenni, az oklevél egyenlő a tanítóival. — Amerikában azonban ugyszólván minden tér megnyílt előttük: ott hát nagy számmal vannak a tudományos nők, de minél kevesebben a kellemesek, mert biz' a gratia mindjárt megszűnik a nőnél, mihelyt fontoskodva okosodik. Philarete Charles nem valami hízogó képet ad e nőtudósokról: »sokat olvasnak s keveset gondolkoznak; rendszeren több

nyelvet beszélnek, de a gondolkozás c s e l e k v ő s é g e hiányzik náluk; egyetlen képességük, melyet cultiválnak, az e m l é k e z ő t e h e t s é g. Felsőbb iskolák t a n á r n ő i n é l hiányzik az alaposság s éles belátás, de ami még szükségesebb volna: a méltóság. Mint hivatalnokok pontosak, de inkább csak akták kopiálására használhatók, a fogalmazást, a felügyeletet rendszeren férfiak végzik. Hogy p a p o k n a k milyenek, positiv adataink nincsenek, de jogosult a vélemény, hogy legfeljebb műveletlen embereknél teljesíthetnének papi tisztet, művelteknél nem. Lelki atyáról van fogalmunk, lelki a n y á r ó l nincs. Azonban a papok mellett mint az ő s keresztényeknél a diaconissák igen jó szolgálatot teljesíthetnek s nélkülözhetlenek. Az o r v o s i pályán érdemeseknek bizonyították magokat s helyök is van e téren, de csak női s gyermekbetegségek gyógyításánál s mint szülészneknek. Azonban a férfiak orvoslása már fogalmilag visszatetsző, a lélekgyógyászathoz pedig még férfinál is erős idegzet s nagy emberismeret kívántatik. Egyáltalában nem valók a nők rendőröknek; ehhez physikai erejük is hiányzik, még inkább a tekintély; de minden bűnfészekbe belépni irtóznék egy még el nem fásult nő s a f o l y t o n o s örökösben maga a női természet gátolná. Így az igazágszolgáltatáshoz még férfiban sincs meg mindig az o b j e c t i v i t a s, a nő pedig rokonszenvtől vagy ellenszenvtől hagyná magát vezetetni s a legnagyobb gonosztevőn is könyörülne, ha az ártatlan vagy szenvedő képet csinálna. Leginkább félreismerik azonban a női természetet, kik őt a politikai élet szinterére beakarják vonni, s nem elégszenek meg azzal, hogy férjeik s fiaik által a választásokra s néha a politikai eseményekre úgy is gyakorolnak befolyást. A férfiakat is megbódító politikai pártoskodás a nők szívére még hevesebb szenvedélyekkel töltené el, idegességük szerfelettire növekednék s csakhamar az egész társaság köztulajdona lenne; örültség s öngyilkosság ropant pusztítást tenne a nők sorában a mellett, hogy a két nem k e d é l y e s együtt életének vége lenne.

Ez nem a nő tere, de marad a nőnek még elég, hol a férfit helyettesítheti, sőt felülmulhatja. A hova izlés, szorgalom, tisztaság, pontosság kívántattk, ott mindig helyt áll a nő. Így különösen a divatüzletekben, de kereskedésekben általában, hol nagyobb t e r h e k e t nem kell emelni. A varrás által előállítható

ruhaneműek s egyéb eszközökkel készíthető disz m ű v e k a női piperetárgyak mind megfelelő foglalkozási tárgyak a nőnek. Az alaposabb iskolázás képesítette a nőt, hogy magán vagy közintézeteknél mint alsóbb rendű hivatalnok alkalmaztassék. Így már nálunk is nagy számmal vannak a postánál s távirdánál, valamint kisebb penztáraknál s pénzügyintézeteknél. A gyári munkásnőkről már emlékeztünk. Ilyenek itt a fővárosban sokan alkalmaztatnak (dohány-, mosó-, festő-gyár), valamint napszámosnők is (mezei, kerti munka, építés) a felvidéken, általában a hegyes vidékeken, hol a gazdaság kevésbé veszi igénybe a munkás kezét, igen sok nő dolgozik a bányákban s gyárakban. Talán a nők irányában ifjuságunknál, hogy ne mondjam, a férfiaknál még mindig hiányzó tartózkodó magatartásnak lehet tulajdonítani, hogy pincérekül kevés nőt alkalmaznak, holott nagyobb étkező helyiségekben, (Párisban a Duvald-féle) a kevesebb fizetéssel járó tisztességes leányok éppen oly jól felszolgálnak, mint a férfi-pincérek s a tisztaság, pontos kiszolgálás még nagyobb s az egész helyiségnek valami derültebb kinézése van. A miről előbb kell vala szólnom: az ápolásban a nő pótolhatlan s így az orvosoknak kivált kórházakban jobb kezei. Háboru idején még az előkelő hölgyek is hősi bátorságot tanúsítanak a sokszor iszonyu kínzású sebesültek ápolásában. A szellemi munkásság terén is tekintélyes contingens képeznek a nők: a versköltészet terén, ha nem hoznak is létre sok maradandót, annál többet a beszély- és regényirodalom terén. S itt a női szellem kiegészíti, a mi a férfiak műveiben hiányzik: az élet aprólékos dolgainak észrevétele s meleg festése, a családi élet örömei, bánatai, a női szív rejtélyei, a gyermekek kis világa, — mindez oly kedvesen s mégis oly hűséggel és igazsággal van előadva, a milyenre az általánosban járó férfi nem képes. A hírlapírás terén is sok nő s népszerűen működik s ha bár a férfigétség felfér a lapszerkesztőnél, de nőktől is találunk — nálunk is — szellemes cikkeket, életképeket, csevegéseket. A művészetek (festészet, szobrászat, zenészet, színészet) terén is mutat fel a legújabb kor kiváló tehetségeket a nők közül. S a közművelődés emelése, az emberbaráti intézetek állítása s fentartása terén a nőegyesületek vonják magokra az állam s közönség háláját. Játszék bár ebbe olykor egy kis hinság (a férfiakéhoz igen kicsiny) megbocsátható, midőn annyi jót szül.

A képnek, melyet festettem, sok az árnyoldala; a nőkben magokban sok a gyarlóság, talán elvétve rosszaság, de mint Madách mondja »bűne a koré.« Minden a társaság s a haza javát szivén hordozó belátja, hogy a nőkért s ugyanakkor magunkért többet kell tenni az eddiginél s arra minden jókuak egyesülni kell s a törvényhozásnak s igazságszolgáltatásnak meg kell tenni kötelességét, a mi nemcsak s z e b b, de ha el nem rontjuk, j o b b felünk iránt. Csak a nők moralizálhatják a társadalmat s tehetik azt n e m e s e b b é s v a l l á s o s a b b á. A mit a nőkért mindezen tényezőknek tenni kell, az egy szóban fejezhető ki, n e v e l j ü k őket. Végzem M i c h e l e t szép és igaz mondásával: »Élever une fille c' est élever la société elle-même.«

Bihari Péter.